Vilket språk talar Gud? — om bibelns väg till Sverige

mar112013
Skrivet av Thomas Notini
Essäer

Fader war i himiriki hælecht hauis thit namn. til kom os thit rike. warde thin wili hær i iordhriki swa sum han warder i himiriki. wart daglict brød gif os i dagh. oc firilaat os waræ misgerningæ swa sum vi firilaatum them sum brutlike æru wider os. oc laat os æi ledhæs i frestelse. utan frælsæ os af illu. Amen.

en sida ur Gutenbergbibeln 1455

Verkar det här bekant? Att det handlar om bönen Fader vår, framgår väl ganska tydligt, men på vilket språk?

Så här bad vi Fader vår, på klingande svenska, under första hälften av 1300-talet, den heliga Birgittas och kung Magnus Erikssons tid. Texten, som ger en spännande antydan om hur vårt språk sedan dess har utvecklats, finns bevarad i en pergamenthandskrift, som en gång tillhörde ett dominikankloster i Sigtuna och idag förvaras på universitetsbiblioteket Carolina Rediviva i Uppsala. Det är ett av många skriftdokument som hjälper oss att skingra en del onödiga missuppfattningar om vårt förflutna. Vi får ju t.ex. ibland höra påståendet, att alla predikningar fram till reformationen hölls på latin. Det är naturligtvis fullständigt felaktigt. I så fall skulle hela predikans idé ha varit absurt förfelad, alltsedan första början. Predikan har alltid, sedan de första kristnas tid och fram till reformationen, hållits på folkspråket, i varje fall när församlingen bestod av icke-latinkunniga. Klostret, där man påträffade denna 1300-talsversion av Fader vår, tillhörde dominikanorden, även kallad *predikarorden*, en munkorden som hade och än idag har som särskild uppgift att predika – och det gjorde man, då liksom senare, “för bönder på bönders vis och för *lärde män* på latin“ (Karlfeldt).

Likadant är det med de centrala bönerna i den kristna traditionen. Det är riktigt, att den officiella gudstjänsten i den romersk-katolska kyrkan, framförallt mässan (nattvardsgudstjänsten), hölls helt på latin, och så var det ända fram till Andra Vatikanconciliet vid mitten av 1960-talet. Men i det mer privata bönelivet har man alltid använt folkspråket. Det gäller t.ex. Fader vår och Psaltarens psalmer, som

bads på exempelvis tyska, nederländska, franska, engelska och gæliska redan långt före reformationen.

Hur förhåller det sig då med Bibeln i dess helhet?

Det är helt riktigt, att reformationen, vars årliga minne man i Sverige brukar fira på Reformationssöndagen (Sexagesima), innebar en vändpunkt när det gäller Bibelns betydelse som grunden för kristen tro och kristet liv. Men påståendet att det inte fanns några bibelöversättningar till folkspråken före reformationen är en sanning med modifikation. Luthers tyska bibelöversättning, som jag strax återkommer till, var inte den första på tyska språket. Inte mindre än 17 mer eller mindre fullständiga bibelöversättningar till olika tyska språkformer och dialekter fanns i omlopp före Luther och reformationen, t.ex. den s.k. Mentelinbibeln, en fullständig tysk bibelöversättning som trycktes 1466. Och redan på 1300-talet tillkom den första fullständiga engelska bibelöversättningen. Den gjordes av John Wycliffe och hans medarbetare Nicholas de Hereford och John Purvey.

I fråga om Sverige vid samma tid vet vi i korthet följande: År 1336 gav den heliga Birgitta i uppdrag åt sin biktfader Mäster Mathias i Linköping att översätta Bibeln till svenska. Den enda officiella och erkända bibelöversättningen vid denna tid var den latinska s.k. Vulgatabibeln, *Versio Vulgata*, som hade översatts i slutet av 300-talet av kyrkofadern Hieronymus. Men Birgitta, som hade mycket begränsade kunskaper i latin, ville ha tillgång till Bibelns berättelser på sitt modersmål. Mäster Mathias tillmötesgick hennes önskan. Birgitta fick sin bibel på svenska, översatt från den latinska Vulgatabibeln; men redan 1340 fanns den i kung Magnus Erikssons ägo. Birgitta, som var hovmästarinna hos kungens gemål drottning Blanka av Namur, gav den tydligen som gåva åt kungaparet.

Det är vad vi med säkerhet vet om “Sancta Britas Bibel“, med stöd av flera samstämmiga källor. Något mera osäkert är det vad denna bibel innehöll. Originalet har gått förlorat. Troligen försvann eller förstördes det i det politiska tumultet under reformationsåren, eller också fördes det i säkerhet till något klosterarkiv på kontinenten, där vi kanske fortfarande kan hoppas på att det en dag skall bli återfunnet.

Vad som finns kvar är spridda avskrifter av några fragment ur en bibelöversättning från 1300-talet. Om dessa härrör från Birgittas Bibel, vilket de flesta forskare anser troligast, så betyder det två saker: Birgittas Bibel var inte en översättning i egentlig mening, utan en *parafras*, d.v.s. en fritt omskrivande och förklarande version av den ursprungliga texten. Dessutom omfattade den inte hela Bibeln utan endast de fem Moseböckerna.

Här följer, som en liten språkövning i 1300-

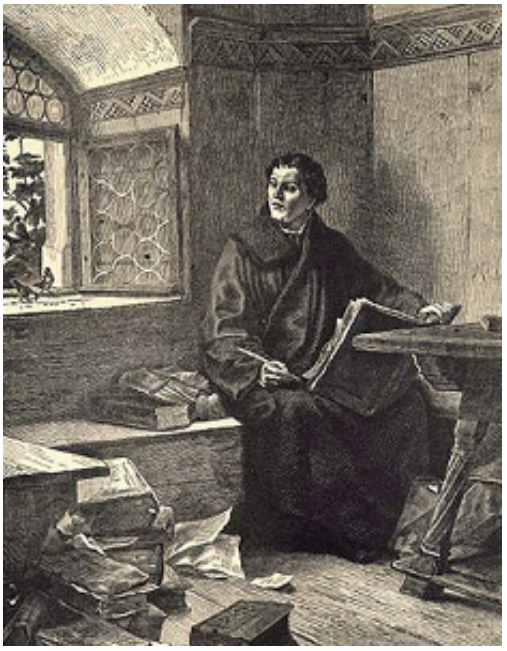

Martin Luther på Wartburg, översättande Bibeln Idealiserande bild från slutet av 1800-talet

talssvenska, början av 1 kapitlet i 1 Mosebok från en av dessa handskrifter:

Aff ophowe skapadhe Gudh aff alzángo himil oc iordh Ey aff sik siálwom/ som fadher födher son/Oc ey aff nacro ámpne/ som smedhir gör yxe Jordhen war án tha onyt/ toom oc myrk/ Onyt for thy/ at enkte wáxte a henne Toom for thy/ at hwarce war skapat fá eller folk Mörk for thy/ at hwarce war sool eller stiárnor Oc thás helgha ande hugher foor ower watnin Thz ár at sighia Ower iordh oc himil (...)

På 1400-talet översattes ytterligare Psaltaren, Josua och Domareboken, Judit, Ester, Rut och de deuterokanoniska Mackabéerböckerna samt möjligen även Uppenbarelseboken till svenska. Dessa översättningar gjordes av den flitige och lärde munken Jöns Budde i Nådendals birgittinkloster i Finland.

Men även om det alltså redan före reformationen fanns hela eller delvisa översättningar av Bibeln till andra språk än latin, så var det inställningen till Bibeln som radikalt förändrades i och med reformationen. Syftet med de bibelöversättningar som fanns dessförinnan var mycket begränsat; ofta gällde det att göra Bibelns berättelser tillgängliga för munkar och nunnor i klostren, där man hade som sed att någon under måltider och samlingsstunder läste högt ur någon helig och uppbygglig skrift. Trots att dessa bibelöversättningar hade gjorts, var Bibeln långt från var mans egendom – och det berodde inte enbart på analfabetism och frånvaro av boktryckarkonst. De allra flesta kristnas tillgång till Bibeln begränsades till den ofta säkerligen torftiga textutläggning, som förekom under mässan, och, i bästa fall, de livfulla och färggranna bibliska scener som i en del kyrkor fanns målade i tak och på väggar i kyrkan. Dessa kyrkmålningar, liksom en del tryckta planscher med bibliska motiv, kom också träffande att kallas “Biblia pauperum“, “de fattigas Bibel“. Eljest betraktade den romerska kyrkan Bibeln som en farlig skrift, som till varje pris måste hindras från att komma i gemene mans händer. Kyrkomötena i Toulouse 1229 och i Béziers 1233 hade utfärdat förbud för lekmän att läsa Bibeln på landets språk, och synoden i Tarragona 1234 utfärdade t.o.m. förbud mot att äga en bibel utan biskopens godkännande. Och John Wycliffe, som tidigare omnämnts, utförde sitt bibelöversättningsarbete under häftigt motstånd från den officiella katolska kyrkan. Fyrtio år efter hans död grävdes hans ben upp och brändes offentligt som ett senkommet straff för hans okristliga tilltag.

Bibelförbudet upprätthölls strängt genom århundradena och upphörde inte förrän påven Benedikt XIV år 1757 lyfte ut Bibeln ur den katolska kyrkans *Index över förbjudna böcker* och stadfäste ett dekret angående Bibelns läsning på modersmålet. Där stadgades, att *översättningen, vid ställen där det behöves, skall vara försedd med anmärkningar*, tagna från kyrkofäderna eller lärda katolska skriftställare. Det var först påven Leo XIII, som i en encyklika 1893 uppmanade de troende att flitigt läsa i den Heliga Skrift och prisade dem *"lycksaliga, som rannsakar Herrens vittnesbörd och söker honom av allt hjärta"*. Vid den tidpunkten hade olika reformationskristna bibelsällskap varit i verksamhet i ett par hundra år. Det största av dessa var Brittiska och Utländska Bibelsällskapet, som grundades 1804 och redan vid 1800-talets slut hade utfört ett mycket omfattande arbete för att sprida Bibeln på olika språk till länderna i Europa och till missionens länder ute i världen. Det katolska bibelförbudet blev i praktiken omöjligt att upprätthålla. I vår egen tid bedriver den katolska kyrkan ett eget, mycket aktivt bibelarbete, och många av vår tids absolut främsta bibelforskare är verksamma vid katolska universitet och lärdomssäten; forskare som ej sällan tillhör intellektuellt präglade katolska ordnar såsom jesuiterna, dominikanerna och benediktinerna.

Titelsidan till Lutherbibeln 1534

En viktig princip i den reformation, som Luther satte i rörelse då han 1517 i Wittenberg spikade upp de 95 teserna mot avlatshandeln, handlade om Bibeln, Den Heliga Skrift, och uttrycktes i orden *Sola Scriptura – Skriften allena*. Och den principen skulle kunna översättas så här: *Vi skall bara lyssna till Guds röst*. Vår tro "har apostlarna och profeterna till grund" (Efesierbrevet 2:20), och denna grund har fått sin fullödiga form i den Heliga Skrift. Människor kan fara vilse, inte bara enskilda människor, utan också den gemenskap som utgör den synliga kyrkan. Den katolska kyrkans inställning var, och är alltjämt, att Skriften och traditionen är jämbördiga, och att traditionen, ytterst genom påveämbetets auktoritet, avgör hur Skriften skall tolkas.

För Luther och de övriga reformatorerna stod det klart, att traditionen, liksom allt annat mänskligt, kunde innebära misstag och fördunkla Evangeliet. Avlatshandeln och andra missbruk inom kyrkan vittnade uppenbarligen om det. Traditionen, påven, kyrkoinstitutionen, liksom du och jag och alla människor, är bristfälliga och kan tolka Skriften fel. Och särskilt illa blir det, när traditionen åberopas som en särskild auktoritet, vid sidan av Skriften, och anges som stöd för läror och bruk som står i direkt strid med Skriftens budskap. Så var det i stor utsträckning i kyrkan

vid tiden för reformationens genombrott.

Var finns då normen för hur Skriften skall tolkas? Luther svarade: *Skriften är sin egen tolk*. Det är lätt att inse, att den inställningen inte heller är problemfri, den har omisskännligen karaktären av cirkelresonemang. Men sist och slutligen finns inga andra fasta hållpunkter. I sökandet efter en norm för hur Bibelns budskap skall förstås och tolkas, förs vi ständigt på nytt tillbaka till bibeltexten själv. Profeternas budskap, apostlarnas undervisning och allt det som är Bibelns innehåll förelåg innan kyrkan och den kyrkliga traditionen hade tagit form. Men då alla dessa traditioner, muntliga såväl som skriftliga, kodifierats till en gemensam cánon, hade därigenom skapats en referensram som den kristna kyrkan förelagt sig själv och som hon inte längre kunde gå förbi.

För reformationen blev det alltså ytterst angeläget, att Bibeln skulle föras ut ur sin babyloniska fångenskap, att dess värld skulle få öppnas för alla människor, att Guds Ord skulle få tala *alla* språk, inte bara latin. Detta var naturligtvis inte gjort i en handvändning. Den begränsade läskunnigheten var ett hinder. Ett annat hinder var produktionskostnaderna. Visserligen fanns boktryckarkonsten sedan mitten av 1400-talet, genom Johann Gutenbergs banbrytande uppfinning, och den berömda Gutenberg-bibeln (som byggde på den latinska Vulgata-översättningen) var den första skrift som trycktes med flyttbara metalltyper. 1455 utkom således denna historiens allra första tryckta bibel. När reformationen inleddes i början av 1500-talet, var boktryckarkonsten utbredd i hela Europa, och tryckta böcker, småskrifter och flygblad spreds med en förvånansvärd hastighet. Ändå var en fullständig bibel mycket dyr att framställa, och det skulle i själva verket dröja ända till 1800-talet innan biblar kunde produceras till överkomliga priser och reformationens ideal om Bibeln som var mans egendom kunde börja förverkligas.

BIBLIA,
Wäder
Allthen Helga Skrifft
på Swenskan
Efter forna Biblens Text
Med Förbrytt på the Dåtze ther fore-
ommer/ med Summarier för Capitlen/ Margina-
lier/ stora Concordantier/ samt mycket Förklaringar och
Register etc. förmehrat.
Cum Gratia & Privilegio
S. R. M. Sveciæ.
ANNO 1646.
Stockholm/
Tryckt af Henrich Keiser.

Det är knappast någon överdrift att påstå, att vägen till en fullständig svensk Bibel började på slottet i Wartburg 1521, där Luther då satt, fredlös genom beslut av riksdagen i Worms, men skyddad av sin vän kurfursten Fredrik den Vise av Sachsen och intensivt sysselsatt med översättningsarbete. Under inte mer än elva veckor på Wartburg översatte Luther hela Nya Testamentet till tyska, men inte från latin, utan i huvudsak från Nya Testamentets grundspråk, grekiska. Också detta, att översätta från grundspråket och inte i andra hand, via latinet, vittnade om den nya inställningen: Bibelordets sanning och klarhet måste sökas direkt i källan och inte på omvägar. Det var därför som studiet av Bibelns grundspråk hebreiska och grekiska sedan

kom att inta en så viktig plats i de reformationskristna kyrkornas teologiska utbildning.

Titelsidan till Kristinabibeln 1646. (Foto: Thomas Notini)

Luthers fredlösa tillstånd varade inte längre än ett knappt år. I mars 1522 var han tillbaka i Wittenberg, där han återupptog sin undervisning vid universitetet, och hans översättningsarbete fortsatte, nu med hjälp av experter på Bibelns båda grundspråk hebreiska och grekiska. 1534 utkom så hela Bibeln i Luthers tyska översättning: *Biblia, das ist die ganze Heilige Schrift Deutsch*.

Här finns inte utrymme att gå in på vilken oerhörd kulturell betydelse Lutherbibeln haft, inte bara som normgivare för det tyska språket, utan också som inspirationskälla för religiöst språk överhuvudtaget. Vill någon fördjupa sig i det ämnet, kan jag rekommendera en bok av Birgit Stolt, *"Martin Luther, människohjärtat och Bibeln"* (Verbum 1994).

Reformationen i Sverige var, liksom på många andra håll, ett samspel mellan andlig väckelse och förnyelse å ena sidan och krasst politiskt maktspel å den andra. Men när det gäller den svenska reformationen som andlig förnyelserörelse, kan man urskilja tre huvudaktörer. Det är bröderna Olaus och Laurentius Petri, smedsöner från Örebro, och den c:a 25 år äldre Laurentius Andreæ, en litet gåtfull man vars bakgrund vi vet väldigt litet om. Och vi vet att i varje fall Olaus Petri och Laurentius Andreæ på olika sätt medverkade i tillkomsten av den första fullständiga svenska bibelutgåvan, men riktigt hur det gick till, förblir höljt i dunkel. Och det är givetvis en black om foten för oss, när vi skall tala om hur Bibeln fann sin väg just till Sverige. Vi vet mindre om den första svenska bibelöversättningens tillkomst än vad vi vet om Lutherbibeln och andra stora bibelöversättningar från reformationstiden.

Olaus Petri (eg. Olof Persson) var *kanik* i Strängnäs, d.v.s. han var prästerlig medlem av domkapitlet, som vid denna tidpunkt fungerade som ett slags klostergemenskap, där man levde efter en fastställd regel och bl.a. gemensamt bad dygnets alla tidegärdsböner. Sin grundläggande teologiska utbildning hade Olaus Petri fått vid stadsskolan i Örebro och vid universitetet i Uppsala, som dock på grund av den politiska oron stängdes 1515. Tillsammans med sin yngre bror Laurentius begav han sig då till universitetet i Wittenberg, ett av Europas främsta teologiska lärosäten vid denna tid, för fortsatta studier.

Och i Wittenberg mötte Olaus Petri augustinermunken doktor Martin Luther, som höll föreläsningar över den Heliga Skrift. Han föreläste på en säregen rotvälska, som var en troligen helt spontan blandning av latin och tyska. Så här kunde det t.ex.låta: *"Si deus pingendus, soll ichs malen, quod in Abgrund seiner göttlichen Natur nihil aliud quam ein Feuer und Brunst, quae dicitur Lieb zu Leuten..."* etc. För Olaus Petri var det säkert inte svårt att följa med. Tyska talades i många städer

i Mellansverige, till följd av inflytandet från Hansatidens tyska köpmän, och latinet var det internationella akademiska språket, med om möjligt ännu starkare ställning än engelskan idag.

Det finns inga dokument som visar, att Olaus Petri och Luther någonsin skulle ha blivit personliga vänner, det finns t.ex. ingen brevväxling dem emellan bevarad. Men under de dryga tre år som Olaus Petris studietid i Wittenberg varade, tog han oerhört starka intryck av Luthers undervisning – om nåden allena, om tron på Kristus som frälsningens enda grund, om Skriften som enda tillförlitliga auktoritet och rättesnöre. När han 1518 återvände till Sverige och domkyrkan i Strängnäs, började det stora händelseförlopp som resulterade i att Sveriges kyrka blev reformationskristen och att Sverige fick en fullständig Bibel. Det var sannolikt fler svenskar än Olaus Petri och hans bror Laurentius som hörde Luther föreläsa i Wittenberg och sedan spred hans tankar i Sverige, men bröderna Petri är de som blivit mest kända, på grund av sina kända insatser i reformationsarbetet.

Titelsidan till Carl XII-Bibeln 1703. (Foto: Thomas Notini)

Flera av reformationens tankar slog snart igenom bland landets teologer och biskopar, bl.a. principen att Bibelns text måste göras tillgänglig på folkspråket. 1525 fick rikets samtliga domkapitel i uppdrag att översätta Nya Testamentet, på så sätt, att varje domkapitel skulle svara för var sin del. Detta arbete fortskred alltför långsamt, och det är nu man antar att Olaus Petri trädde in, kanske assisterad av brodern Laurentius, och gjorde själva råöversättningen, varefter den gamle humanisten Laurentius Andreæ granskade arbetet och fungerade som ett slags huvudredaktör. Redan året därpå, 1526, utkom så den första utgåvan av Nya Testamentet på svenska.

Det var meningen att man omedelbart härefter skulle fortsätta med översättning av Gamla Testamentet. Men inte förrän Luthers tyska Bibel kom ut 1534, tog arbetet fart på nytt igen. Och detta avslöjar något som vi med all säkerhet vet om vår första svenska Bibel: den var till allra största del beroende av Luthers bibelöversättning. Kapitel för kapitel, vers för vers, gjordes översättningen med den tyska Lutherbibeln som förlaga. Därmed inte sagt, att den blev en ordagrann översättning av den tyska Bibeln; både den latinska Vulgatabibeln och de hebreiska respektive grekiska grundtexterna beaktades för att fastställa den rätta valören i många begrepp och uttryck, när de skulle överföras till svenska. Men en jämförelse mellan Lutherbibeln och den första svenska Bibeln visar tydligt, hur nära man följt Lutherbibeln. Ord, uttryck, stavning och t.o.m. satsbyggnad har i stor utsträckning

direkt övertagits från den tyska förlagan.

Inte bara i vår tid har det utkommit provöversättningar av enskilda bibelböcker som smakprov på vad som komma skall.1536, fem år före den fullständiga Bibeln, utkom Davids psaltare, Salomos ordspråk och de deuterokanoniska Salomos vishet och Jesu Syraks bok. Och inte är det väl alltför svårt att förstå 1500-talets svenska, som här, i Psaltarens 23 psalm:

Herren är min heerde / mich warder intit fattandes
Han låter mich beta ther mykit grääs står / och förer mich til thet watn som swalkar
Han widerquecker mina siel / han förer mich vppå retta wäghen for sit nampn skul
Om iach än wandrade j enom mörkom dale så fructade iach doch intit ondt.
ty tu est när mich / tijn staaff och käpp trösta mich
Tu beredher for mich itt bord emot mina fiender / tu gör mitt hoffuud feett med olio /
och skenker fult vthi for mich
Godheet och barmhertigheet warda mich epterföliandes j alla mina liffs daghar /
och iach scal boo vthi herrans huse j ewig tijd

Frontespis med Carl XII:s porträtt. Kopparstick i Carl XII-Bibeln 1703. (Foto: Thomas Notini)

Olaus Petri, Laurentius Andreæ, kanske även den unge ärkebiskopen Laurentius Petri och kanske också andra, för oss okända personer – vem som gjorde vad i det följande översättningsarbetet vet vi alltså inte med säkerhet. Vi vet emellertid att projektet blev mycket krävande även i tryckeritekniskt avseende. Gustaf Vasa hade hoppats att man skulle kunna lita till inhemska resurser även här, men det förslog inte. 1539 blev man tvungen att tillkalla en boktryckare från Lübeck, Jürgen Richolff, som satte upp ett tryckeri i Uppsala enkom för att trycka den första svenska almanackan samt därefter den första svenska Bibeln. 1540 påbörjades arbetet med att trycka Bibeln. Och av allt att döma påskyndades själva översättningsarbetet av att det dyra specialtryckeriets pressar måste hållas igång. I augusti 1541 var arbetet färdigt. Nu förelåg *Biblia Thet är All then Helgha Scrifft på Swensko* , eller Gustaf Vasas Bibel, som den kom att kallas, den första svenska helbibeln. Liksom den tyska Lutherbibeln, var denna bibelutgåva försedd med företal – eller “förspråk“, som det kallas i texten; dels ett allmänt företal i början,

och dels företal till vissa av de enskilda bibelböckerna. På vissa ställen i marginalen sattes in upplysningar om kapitlens innehåll och förklaringar av vissa ord och begrepp.

Som tidigare nämnts, var Bibeln inte någon billig bok . Ett exemplar av Gustaf Vasas Bibel kostade lika mycket som en häst, så det var inte många privatpersoner som hade råd att skaffa den. Istället ålades rikets samtliga kyrkor att inköpa var sitt exemplar.

Gustaf Vasas Bibel förblev i praktiken Sveriges kyrkobibel ända fram till 1917. De kyrkobiblar som utgavs och stadfästes som officiella fram till dess var i själva verket språkliga bearbetningar av Gustaf Vasabibeln. När Sverige på 1 Advent 1999 fick sin nya kyrkobibel, var vi alltså bara framme vid vår tredje nyöversatta kyrkobibel sedan reformationen. Skall vi vara mycket noggranna, är denna nya kyrkobibel, *Bibel 2000*, bara vår *andra* helt självständiga officiella bibelöversättning, eftersom Gustaf Vasabibeln i dess olika språkliga revideringar fram till 1917 alltså egentligen måste betraktas som en svensk version av den tyska Lutherbibeln.

Flera orsaker, kanske framförallt rädslan för att främmande, irrläriga tankegångar skulle smyga sig in i bibeltexten, gjorde att man under de följande århundradena inte vågade släppa taget om Luthers gamla översättning i dess svenska språkdräkt. Särskilt stark var den rädslan under 1600-talet, som har kallats “ortodoxins“, den lutherska renlärighetens, tid i Sverige. Paradoxalt nog kom Luthers bibelöversättning på detta sätt att få samma ställning inom den svenska och även tyska lutherdomen som den latinska Vulgatabibeln hade inom den romersk-katolska kyrkan: den uppfattades som särskilt inspirerad och som ett slags oumbärligt värn mot villoläror. Därigenom kom en viktig reformationskristen princip att åtminstone tillfälligt ställas åt sidan: friheten och även nödvändigheten att alltid söka sig direkt till källan, i detta fall den hebreiska och den grekiska grundtexten. Man uttryckte här i grunden samma tänkesätt som det man kritiserat hos romarkyrkan!

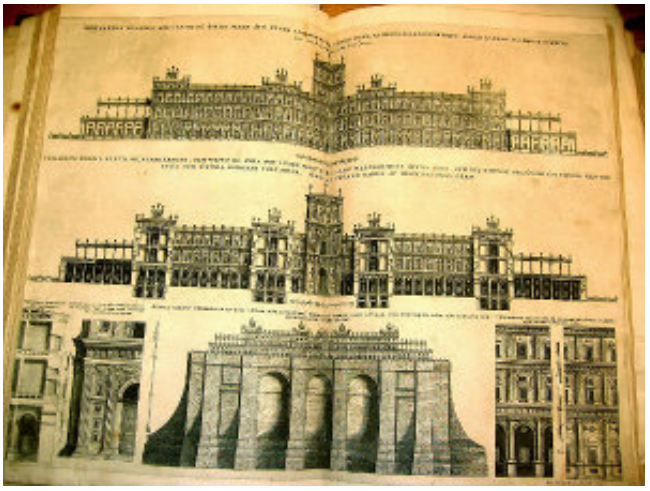

De svenska kyrkobiblarna (med undantag för Bibel 2000!) har fått sina namn efter Sveriges kungar. Gustaf Vasas Bibel var i bruk fram till 1618, då Gustaf II Adolfs Bibel kom ut. Den var resultatet av ett reviderings- och redigeringsarbete, som till största del utfördes av Johannes Rudbeckius, sedermera biskop i Västerås. Rudbeckius försåg den nya kyrkobibeln med bl.a. innehållsrubriker, kronologiska anmärkningar, bibelkartor och tecknade

illustrationer.

Jerusalems Tempel. Kopparstucken plansch i Carl XII-Bibeln 1703. (Foto: Thomas Notini)

1646 kom Drottning Kristinas Bibel, en
mycket praktfull och påkostad bibelutgåva. Ett exemplar av denna kyrkobibel finns i Tyresö församlings ägo. Det exemplaret av Kristinabibeln bär vittnesbörd om dramatiken under slutet av drottning Kristinas regeringstid. Någon församlingsherde har, troligen i vredesmod över drottningens tronavsägelse och övergång till den förhatliga påvekyrkan, slitit ut den praktfulla kopparstuckna frontespisen med drottningens porträtt.

Den första mer omfattande språkliga revideringen av Gustaf Vasas Bibel kom 1703, under Carl XII:s regeringstid. Den ståtliga Carl XII-Bibeln försågs bl.a. med företal, register över kyrkoårets texter och en biblisk ordlista samt, naturligtvis, ett grant kopparstucket hjälteporträtt av kungen, som frontespis före titelbladet.

Sjuttio år senare, under Gustaf III:s tid, gjorde de allt starkare kraven på en fullständig nyöversättning att en regelrätt bibelkommission tillsattes. Den började sitt arbete den 18 maj 1773 men förvandlades snart nog till ett slags permanent statligt verk, som upplöstes först 146 år senare, den 13 maj 1919. Då hade Sverige äntligen en helt ny kyrkobibel sedan 1917, ibland kallad Gustaf V:s Bibel, och man hade just gett ut de gammaltestamentliga apokryfiska (deuterokanoniska) böckerna som ett separat tillägg.

Varför, måste man dock återigen fråga sig – varför var motståndet mot en verklig ny bibelöversättning så starkt och seglivat? Luther och de andra reformatorerna på kontinenten hade insett, att varje översättning i grunden är provisorisk. Varför ville man inte erkänna detta och ge sig i kast med Bibelns grundtext direkt, för att därur ge bibelordet en ny språkdräkt? Kunnandet och kompetensen hade man helt säkert tillgång till.

Trots den märkliga, långvariga uniformiteten ifråga om bibelöversättningen, kom det religiösa livet i Sverige att genomströmmas av flera mycket olikartade andliga riktningar under den svenska Lutherbibelns 376-åriga herravälde. Här var den lutherska ortodoxin med sin koncentration på förståndet och trons kunskapssida, “det som man kunde förhöra människor på“, för att tala med Erik Petrén. Här var pietismen i sina olika skeden, med sin inriktning på människohjärtat och den enskilda människans gudsförtröstan. Här var upplysningsteologin med sin rationalistiska utläggning av Bibeln och sitt betonande av nyttomoral, förståndsmässighet och höga praktiska livsideal. Det var den tid då en predikan över Jesu liknelse om såningsmannen kunde handla om införandet av nya jordbruksmetoder och lantbruksredskap. Och här var även de nyevangeliska väckelserörelserna med sin betoning av den personliga omvändelsen och dess synliga tecken i den troendes liv. Men detta betyder inte att arbetet med

bibelöversättning stod stilla under denna långa period. Det kom ett försvarligt antal provöversättningar, och det tillkom även ett flertal nyöversättningar på olika mer eller mindre privata initiativ.

De flesta bibelöversättningar av mer privat karaktär, som utgavs under det som med rätta kallades “den långa bibelkomissionens“ tid, tillkom under 1800-talet, den tid då otåligheten över den uteblivna nyöversättningen och bibelkommissionens tröghet började bli mer kännbar. Här skall endast nämnas några få av dessa översättningar.

John Wycliffe (1324-1384). Träsnitt från 1548

En av de mest kända och brukade bibelöversättningar, som utgavs under denna tid, är känd under namnet *Melins Bibel*. Det var professorn och ledamoten av bibelkommissionen, prosten Hans Magnus Melin, som under åren 1858-1865 gav ut *“Den Heliga Skrift. I beriktigad öfversättning och med förklarande anmärkningar.“* Inte heller här är det fråga om en egentlig nyöversättning, men näst intill. Melin, som en tid var professor i exegetik i Lund, gjorde utan tvekan ett mycket grundligt arbete utifrån Bibelns grundspråk. De fylliga kommentarerna gjorde att Melins Bibel kom att brukas som studiebibel in på 1900-talet, vid sidan av den andra stora kommentarbibeln, *Fjellstedts Bibel*, som helt följde den gällande kyrkobibeln och som i sina kommentarer var mer pietistiskt och lågkyrkligt färgad.

En helt ny översättning av Nya Testamentet utgavs 1863 på Evangeliska Fosterlands- Stiftelsens Förlag. Översättningen gjordes av tre läroverkslektorer, Per Magnus Elmblad, Axel Falck och Gustaf Löwenhielm, och kom att spridas i åtskilliga upplagor under namnet “lektorernas översättning“. Den blev på goda grunder mycket uppskattad, eftersom den försökte förena troheten mot grundspråken med största möjliga hänsyn till samtidens språkbruk.

En annan lektor, betydligt mera känd, Paul Waldenström, upphovsman till Svenska Missionsförbundet, utgav 1883 en egen översättning av Nya Testamentet. Den blev för det unga Svenska Missionsförbundet vad lektorernas översättning blev för EFS och den lågkyrkliga, nyevangeliska väckelsen.

Ett märkligt och något oväntat inslag i floran av NT-översättningar Sverige under 1800-talet är en översättning utgiven 1895 under titeln *“Vår Herres Jesu Kristi Nya Testamente“*. Översättaren hette Erik Benelius, var tysk jesuitpater och hade

kommit till Stockholm 1879, där han tjänstgjorde i S:ta Eugenia katolska församling i över fyrtio år. Pater Benelius kom snart att behärska svenska språket till fulländning och fick i uppdrag av kyrkoledningen dels att översätta Nya Testamentet, dels att ge ut första upplagan av den katolska bönboken Oremus. Översättningen gjordes från den latinska Vulgatabibeln; att översätta från grundspråket var ännu inte tillåtet i den katolska kyrkan. Utgåvan var mycket påkostad, med förklarande anmärkningar, 22 helsidesplanscher och många vinjetter. En anmärkningsvärd satsning med tanke på att antalet katolska trosbekännare i Sverige vid den tidpunkten knappast kan ha uppgått till mer än ett par tusen. Pater Benelius NT-översättning är idag en raritet på den antikvariska bokmarknaden.

En annan, mycket märklig fullständig bibelöversättning är den som på 1890-talet gjordes av predikanten och grundaren av Fribaptistsamfundet, Helge Åkeson, född 1831 på Söderåsen i Skåne. Åkesons högsta önskan alltsedan barndomen hade varit att en dag kunna läsa Bibeln på originalspråken. Efter att en tid ha studerat till präst, genomgick han en andlig kris, avbröt sina studier och övergick till baptismen. I fortsättningen bedrev han självstudier i hebreiska och grekiska med en okuvlig energi och kunde så småningom fullborda sitt stora livsverk: att översätta hela Bibeln, både Gamla och Nya Testamentet, från grundspråken. Åkeson slutförde sitt arbete under 1890-talet, men hans översättning utgavs inte i sin helhet förrän 1911 under titeln *"Bibeln eller Gamla och Nya Förbundets skrifter. Ny öfversättning av Helge Åkeson."* Detta fick han dock själv aldrig uppleva; han avled 1904. Åkesons översättning av GT ansågs redan vid den första utgivningen lida av allvarliga brister, medan däremot hans översättning av NT, som getts ut separat i ständigt nya upplagor, än idag väcker beundran. Litet besynnerlig verkar dock ibland Åkesons benägenhet att översätta vissa ord och uttryck med en överdriven, lexikalisk ordagrannhet, som t.ex. när det i Marias lovsång heter: "Min själ *förstorar* Herren" (Luk 1:46). Men hur man än värderar Åkesons Bibel, är den i varje fall helt unik som enmansverk på svenskt språkområde.

Biblar och separata utgåvor av NT, ofta kombinerade med Psaltaren, utgavs i allt större upplagor och fick allt större spridning under hela 1800-talet. Två faktorer bidrog i första hand till detta: dels den tryckeritekniska utvecklingen, med bl.a. den s.k. stereotypin och rotogravyren, som möjliggjorde snabbare och billigare bokproduktion; dels tillkomsten av det tidigare omnämnda Brittiska och Utländska Bibelsällskapet, som gav generösa ekonomiska bidrag till bibelspridning runt om i världen.

1917 fick vi, som sagt, äntligen en ny kyrkobibel, den som i början kallades Gustaf V:s Bibel, men som mest blivit känd som "1917", kort och gott. Ingen bibelöversättning undgår kritik, så icke heller 1917. Innehållsligt ansågs den ha

påverkats av sin tids dominerande s.k.

Jesuitpatern Erik Benelius (1843-1928)

liberalteologi, en förebråelse man inte helt kan frita den ifrån, när man ser en del av dess närmast parafraserande omskrivningar, som ofta fjärmar sig mycket långt från grundtextens lydelse och tunnar ut dess innebörd. Språkligt blev den också kritiserad; av somliga kritiker kallades den spydigt för "Ju-Bibeln", på grund av översättarnas uppenbara svaghet för ordet *ju*.

Och språket var då liksom alltid huvudorsaken till att behovet av en ny översättning började bli kännbart redan efter knappt ett halvsekel – språkets utveckling och ständiga rörelse i oanad och oförutsägbar riktning. Redan efter andra världskriget restes de första kraven på en ny bibelöversättning. 1963 tillsattes en bibelkommitté, så småningom omvandlad till regelrätt bibelkommission. Den kunde, som nämnts, i Advent 1999 lägga sista handen vid sitt arbete, som blivit känt under namnet Bibel 2000.

Inte heller 1900-talet saknade bibelöversättningar som tillkom på enskilt initiativ, och de tillkom i de flesta fall under tiden efter andra världskriget. Endast några av dem skall här avslutningsvis nämnas.

Den konservative teologen David Hedegård utgav 1966 sin översättning av NT: *"Nya Testamentet på vår tids språk"*. Den togs omedelbart emot med stor tacksamhet i kyrka och församling, i gudstjänst, undervisning, konfirmandarbete och predikoförberedelse. Att den fyllde ett redan länge känt behov, var utom allt tvivel. I väntan på bibelkommissionens NT-översättning, som kom 1981, blev Hedegårds översättning brukad i mycket stor utsträckning som ett väl fungerande provisorium. Språkligt eftersträvar verkligen Hedegård en närhet till det talade vardagsspråket. Men den kritik som riktats mot Hedegårds NT har främst, liksom ifråga om 1917, handlat om alltför fri parafrasering. Ifall 1917 parafraserade i liberalteologisk anda, så kan man säga, att Hedegårds parafraserande går i konservativ riktning. Alla parafraser innebär risken att man med omskrivningar försöker förtydliga en tanke som kanske inte alls finns i grundtexten. En mer "texttrogen" översättning kan – om den är riktigt lyckad! – liksom originalet stå mer öppen för olika tolkningsmöjligheter.

I början av 1930-talet hade professorn i Nya Testamentets exegetik i Uppsala Anton Fridrichsen en mycket begåvad doktorand vid namn Bo Giertz. Fridrichsen spådde den unge Giertz en lovande framtida akademisk bana inom den nytestamentliga forskningen. Men till professor Fridrichsens bedrövelse hoppade Giertz av detta projekt och blev, som vi ju vet, församlingspräst, skönlitterär

författare och småningom biskop. Genom åren behöll Giertz ändå sina goda exegetiska kunskaper vid liv och ägnade sig som pensionär på 1970-talet åt att översätta och ge ut den ena efter den andra av NT:s skrifter. 1981, samma år som bibelkommissionens NT, utkom Bo Giertz NT-översättning. Den kombinerades med bibelkommissionens språkliga revidering av 1917 års GT och gavs ut i en utgåva som länge fanns att tillgå under förlagsbenämningen "Giertzbibeln". I Bo Giertz arbetsmetod ingick bl.a. att för sitt eget bruk tala in hela NT:s grekiska grundtext på band. Skriften som *talat* ord, som "Evangeliets levande röst" (Luther) var viktig för både inspirationen och precisionen i hans översättningsarbete.

Giertz fick ta emot en del syrliga kommentarer för sin bibelöversättning, bl.a. att den skulle vara överflödig och onödig. Men han försvarade sig med en djupt evangelisk argumentation: *Ingen* bibelöversättning kan vara onödig! Det kan endast vara berikande att ha tillgång till ett flertal översättningar. Rikedomen på tolkningar och tolkningsmöjligheter visar bibeltextens egen rikedom och styrka, det kan aldrig tyda på svaghet.

Den senaste i raden alternativa Bibelöversättningar utkom 1998 och har gjorts i samarbete mellan Stiftelsen Biblicum i Uppsala och Stiftelsen Svenska Folkbibeln i Stockholm. Stiftelsen Svenska Folkbibeln är en sammanslutning av konservativt och evangelikalt orienterade kristna från olika kyrkor och samfund. Översättningen har tillkommit i syfte att ge ut en fullständig Bibel som alternativ till bibelkommissionens utgåva. Nya Testamentet har översatts från grunden, under sakkunnig exegetisk ledning. GT-delen är däremot en reviderad version av 1917 års översättning.

I motiveringarna för sin tillkomst och sitt alternativa översättningsarbete uttrycker sig Stiftelsen Svenska Folkbibeln ganska hovsamt och försiktigt. Men det är ändå ganska tydligt, att det i bakgrunden finns ett missnöje med den officiella bibelkommissionens arbete, kanske också en misstro. Bl.a. säger man att man vill åstadkomma vad man har kallat en "bibeltrogen bibelöversättning". Och man kan väl med fog ställa frågan vad som menas med det. Men med eller mot sin vilja sätter Stiftelsen Svenska Folkbibeln här fingret på ett problem som vi redan nuddat vid flera gånger: frågan om gränserna för "objektiviteten" och sakligheten när vi översätter Bibeln, frågan om i vilken utsträckning vi styrs av vår *förförståelse* av det bibliska budskapet. Detta är naturligtvis ett problem som kan diskuteras mycket ingående och som inte bara gäller Bibeln utan alla idébärande och värderingsbärande skrifter.

Min personliga slutreflektion är, att om reformationen bidragit med någonting absolut unikt i religionens värld, så är det troligen tanken, att det inte existerar något "heligt språk". Gud talar med alla människor på deras respektive modersmål, och alla kan utan betänklighet vända sig till Gud i bön och gudstjänst på det språk

som ligger dem närmast. Judendomens heliga språk är per definition hebreiskan. Buddister av alla nationaliteter reciterar sina heliga texter på pali. Hinduer ber och reciterar på sanskrit, ett språk ingen längre talar. För muslimer av alla språk och nationaliteter är det uteslutande arabiskan som duger, i koranstudium såväl som i bön och gudstjänst. Katolska kyrkan genomförde vid Andra Vatikanconciliet i mitten av 1960-talet sin stora folkspråksreform, som ersatte latinet med folkspråket i gudstjänsten. Men reaktionen lät inte vänta på sig, i form av rörelsen ”Una Voce” och andra krafter som helst vill återinföra det obligatoriska latinet. Den ortodoxa kyrkogemenskapen har ibland betraktats som en ”folkspråkskyrka”, vilket är missvisande om man ser till den ortodoxa traditionen i stort. I den grekisktalande delen av den ortodoxa kyrkan används en form av grekiska som står den nytestamentliga grekiskan nära och som gemene man i gudstjänsten inte förstår utan särskilda kunskaper. Samma sak gäller den ryska kyrkan och andra slaviskspråkiga ortodoxa kyrkor. Där används kyrkslaviskan, ett ålderdomligt slaviskt språk som t.o.m. sägs ha skapats speciellt för kyrkan och gudstjänsten men som står långt från både ryskan de övriga slaviska språken idag.

Gud talar alla levande mänskliga språk, och därför är bibelöversättningsarbetet en ständigt fortgående process.

Thomas Notini

Inline article positioning by Inline Module.

Nästa >